

## Yolsuzluk Sorununa Felsefi Bir Bakış<sup>(\*)</sup>

Betül Çotuksöken<sup>(\*\*)</sup>

Olup bitenler üzerinde düşünme çok çeşitli biçimlerde kendini gösterebilir. Bu biçimler, zamanla “bilgi” kavramı ve terimi ile daha belirgin bir nitelik kazanırlar. Herhangi bir olayın yine herhangi bir düşünüşe konu olması, onun olgu haline gelmesini sağlar; çünkü olay herhangi bir varolan olarak ancak düşünmenin konusu olduğunda bir anlamda gerçekten “varolan” haline gelir. Eğer herhangi bir olayın üzerinde çok derinlemesine olmadan, hatta sadece o ana ilişkin olmak üzere duruluyorsa, düşünme edimi, sıradan ya da günlük boyutta gerçekleştiriliyor demektir. Düşünenler bu bağlamda düşünmelerine konu olan yapılar üzerinde pek de direngen tavır takınamazlar; sıradan çağrışımlara dayalı olarak, olup bitenler arasındaki bağlantıları tam da hesaba katmadan, düşünme gündemlerini genellikle geçerli olan yönlendirmeler ışığında doldururlar. Kısaca düşünme edimi burada edilginlik; yönlendirilmektedir.

Düşünme edini olup biteni açıklama yoluna giderse, birbirinden farklı niteliklerde bilgi elde etme olanakları

doğuyor demektir. Çünkü “açıklama” hemen her türlü bilgilenme sürecinde vazgeçilmez bir tutumdur/yoldur. Bilginin şu ya da bu niteliği kazanması, giderek de şu ya da bu adı alması, açıklamanın türüne, açıklamayı somutlaştıran yapılara bağlıdır. Açıklama eğer son derece bireysel yapılara yönelikse, elde edilen bilgi yine günlük bilgi düzeyinde kalacaktır. Ancak açıklama, açıklanan olgu kümesinin yapısının çözülmesine dayanıyor ve benzer nitelikte olgulardan oluşuyorsa ve zaman zaman da sınanıyorsa, bilimsel bir bağlam artık yakalanmış demektir. Elde edilen sonuçlar bilimsel niteliklidir.

Felsefede de olup bitenin kavramsal ve dilsel kalıplara dökülmesinden sonra onlara yönelme söz konusudur. Dış dünyaya kavramlarla yönelme, felsefi düşünme biçiminde son derece belirgindir. Felsefe ilkin kendi iç dinamikleri doğrultusunda kavramlarını ve dilsel yansımalarını (terimler) üretir. Ancak felsefenin işlevi her zaman salt kendi iç yapısı ile sınırlı değildir. Tam tersine felsefe, kendine özgü yapısı-

la, hemen her alanda, dile dökülmüş her yapı üzerinde de ayrıca belirlemelerde bulunma gibi bir tavır içine girebilir, girmelidir de; işte “felsefe” her şeyi kendine konu edinir/edinebilir” derken, anlatılmak istenen budur.

Felsefe bu anlamda yine olup biteni -ne türlü olursa olsun- konulaştırır; kendisine mal eder; kendi konusu haline getirir. Böyle bir çabada felsefe, olup bitenleri daha doğrudan, daha kendine -olup bitene- benzer yapılarla açıklamaya/anlamaya çalışan bilime de, bilimsel çalışmalara da katkıda bulunur. Hiç kuşkusuz sadece bu anlamda değil; felsefe, öte yandan, bilimin kuruluş sürecinin bilinçli bir biçimde kavranmasında da büyük rol oynar.

Genel çerçeveyi, benimsenen yaklaşımı bu biçimde kısaca belirledikten sonra, “yolsuzluk” olgusuna, kavramına, terimine felsefenin nasıl bakması gerektiği üzerinde somut bir biçimde durulabilir. Kavram ve terim olarak yolsuzluk kuşkusuz felsefenin kendi iç dinamiğinin bir kavramı değildir. Başka bir deyişle, felsefi çalışmalar boyutunda yaratılmış, oluşturulmuş, kullanılmış ya da kullanılmakta olan bir kavram değildir. Ancak durumun böyle olması, felsefenin bu kavramı ele almasına da engel değildir. Yolsuzluk kavramı, terimi insanlararası ilişkilerde ya da insan-kurum ilişkilerinde, belli türden yapıları yansıtmak üzere oluşturulmuş bir kavramdır ve terimdir. Kuşkusuz kavramın ve dile yansıyan biçimiyle terimin, sözcüğün salt dilsel çözümlemeleri de yapılabilir; dilbilimciler, anlambilimciler bu çaba-

yı üstlenebilirler. Kavramın özellikle insanlararası kimi ilişkilerde ortaya çıkması gibi bir ayırt edici özelliği de vardır. Günümüzde de bu ilişkilerin çoğu, çıkara dayalı ilişkilerdir; maddesel tabanı olan ilişkilerdir ve yine önünde sonunda bu tabana yönelen statü elde etme çabalarıdır. Kavram, toplumsal yapı içindeki kimi hak edilmiş durumların, yapıların sanki hak ediliyormuş gibi yeni bir kılığa büründürülmesine de işaret etmektedir. Bu bakımdan kavram büyük ölçüde, etik ve hukukla da bağlantılıdır.

Ancak bir kalkış noktası olmak üzere yolsuzluk terimine ilişkin sözlüksel bir tanım vermek olanaklıdır: <<Bir görevi, bir yetkiyi kötüye kullanarak yapılan yasaya, kurallara aykırı eylem: Adı yolsuzluklara karıştığından tüm saygınlığını yitirdi.>><sup>(1)</sup>. Bu kısa tanım da görüldüğü gibi, büyük ölçüde etik ve hukuk bağlamında söz konusu olan kavramlar, terimler kullanılmaktadır: “görev”, “yetki”, “kötü”, “yasa”, “kural” gibi. Daha şimdiden söz konusu kavramın bilimsel/felsefi tutumla ya da araştırmalarla ne denli çok bağlantılı olabileceği belirginlik kazanmıştır denebilir.

Özellikle felsefenin nasıl bir yol izleyebileceği üzerinde bir kez daha durmak gerekmektedir: Görüldüğü gibi felsefi tutum, kavramın ve ardındaki olgunun çok yönlülüğünü ilk ağızda bize sezinletebilir. Ancak daha derinlemesine iş gören bir felsefi tutum ise, olguyu, oluşma koşullarını da gözler önüne serecek biçimde ele alabilir. “Yolsuzluk”un ortaya çıkma koşulları

(\*) “Yolsuzluk ile Savaşım Stratejileri / Uluslararası Sempozyum” (Anti - Corruption Strategies / An International Symposium) konulu, HFSA, “United States Information Service”, “The British Council”, “Goethe - Institut, İstanbul”, “Institut Italiano di Cultura İstanbul” tarafından 29.9.-3.10.1997 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleştirilen ve 6 ülkeden 35 bilimcinin ve felsefecinin katıldığı sempozyumda sunulmuştur.

(\*\*) Prof. Dr., Maltepe Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

içinde en asli olan yön, tek başına insanın böyle bir tutum içinde olamayacağına ilişkindir. Tek başına insan, bu terimle nitelenen bir oluşumu hayata geçiremez, gerçekleştiremez. Öyleyse, ancak “birey” olma aşamasında yani toplumsal ilişkilerde, toplum-birey dinamikleri içerisinde böyle bir durum ortaya çıkabilir. Böyle bir ortamda artık, birey-birey, birey-grup, birey-kurum; grup-birey, kurum-birey ilişkileri bağlamında, “yolsuzluk” diye nitelenebilecek yapılar, durumlar, oluşumlar meydana gelebilir.

Görünüşte bu ilişkilerin edimcisi (aktörü) olarak ortaya çıkanların birer “kişi” ve “yurttaş” olmasından söz edilebilir. Günümüzün toplumsal örgütlenişinde bu, bir bakıma böyledir: Bu insanlar toplum içinde, belli etik ilişkiler bağlamında verilen bir yapı olarak kurumlaşmasından dolayı da “yurttaş” olarak kabul edilebilirler. Ama aslında bu tür oluşumların öznesi konumunda olan “insanlar, bireyler, birer kişi midirler, yurttaş mıdır?” sorusunun sorulması gerekmektedir. Bir başka soru daha sorulabilir: “Bu bireyler, gerçekten modern ve çağdaş ilişkilerin taşıyıcısı mıdır?” Öyleyse, burada benimsenen ana yaklaşım ya da anasav da bir bakıma ortaya çıkmış oldu: yaptığı işler, kurduğu ilişkiler, elde ettiği kazançlar (maddi, manevi: paraya, servete ilişkin olarak; daha üstün bir toplumsal statü elde etmeye ilişkin olarak) “hak edilmemişlik” kavramıyla, nitelmesiyle birlikte gidiliyorsa, böyle bir eylemin taşıyıcısı

olan insan ne kişidir ne de yurttaşdır; ne modernidir ne de çağdaştır. Böyle biri, toplumda sadece bireydir; her nesnenin de önünde sonunda bir birey olması gibi; ancak bunun somut bir biçimde gösterilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda “kişi”, “yurttaş”, “modern”, “çağdaş” kavramlarının özgül ayrımlarını, onsuз olunmazlarını çözümllemek büyük önem taşımaktadır. Kişi, eylemlerinin hesabını açıkça verebilen, sorumluluklarını yüklenebilen bireydir; etik ilişkinin, etik değerlerin taşıyıcısıdır; tüm eylemlerine, temelde etik ilişkinin, bilginin, etik değerler bilgisinin eşlik ettiği bireydir<sup>(2)</sup>. Bütün bunları gerçekleştirdiği için de özgürdür; özgürlüğün taşıyıcısıdır. Oysa, yolsuzluk gibi hak edilmişlikleri (kuşkusuz burada toplumsal örgütlenmeyi ayakta tutan etik yapı ve hukuk düzeninin belirlemeleri ölçüt-tür) gerçekleştiren biri, bu hesap verme işine ne etik ne de hukuk bağlamında girişemez; ancak durum nesne düzenine taşındığında, başka bir deyişle bir konu haline geldiğinde, eylemin taşıyıcısına hesap sorulabilir; böyle biri bir kişi olmadığından kendi kendine ilişkin hesap sorma ve herşeyden önce kendine hesap verme işine girişemez. Etik ilişkilerin ön planda tutulmadığı, yurttaşlık bilincine dayalı hukuk düzeninin olmadığı ya da iyi işlemediği toplumsal ortamlarda, hesap sorma işine de pek girişilemez. Zaman zaman böyle bir hesap sorma işine girişiliyormuş gibi görünmesine karşın, çabalar göstermelik olmaktan öteye

geçemez; uzun soluklu olamaz ve kısa zamanda neredeyse her şey unutulur ve henüz kişileşmemiş bireyler aslında içgüdüsel düzeydeki yaşamlarını, bu arada modern olanakları da en iyi şekilde kullanarak sürdürürler.

Yolsuzluk olarak nitelenen eylemin taşıyıcısı olan birey etik bir özne değildir; temelde kendi eylemlerinin taşıyıcısı değildir. Bir bakıma başta belki kendisi için, içgüdüsel boyutlu yaşamı için, biraz daha dikkatle bakıldığında, hep birileri için, ne olursa olsun birşeyleri elde etmek için, tümüyle bireysel ya da gruba yönelik ilişkileri koruyarak, kollayarak davranır. Bu anlamda da kişi olarak eylemlerinin ardında olması mümkün değildir; özerk bir varlık değildir.

Böyle bir birey yurttaş da değildir; yurttaş daha önce de değinildiği gibi, toplumun devlet adı verilen örgütlenişinin farkında olan ve bu örgütlenişin temel dayanağı olarak hukuk düzeninin üstünlüğünü önceleyen bireydir. Kuşkusuz burada sözü edilen hukuk düzeni, gücünü bizzat insan dünyasından alan, başka bir deyişle hümanist ve laik değerleri önceleyen bir düzendir. İnsanları biraraya getiren ölçütlerin, soy, ırk, dinsel inançlar, cinsiyetler olmadığı düzendir. Böyle bir örgütlenişte; soya, akrabalık ilişkilerine, ırka, belli bir toprağa bağlı oluşa, ortak dinsel inançların taşıyıcısı olmaya, aynı cinsin üyeleri olmaya ilişkin geleneksel tutumlar ölçüt alınmazlar. İşte modernliği ve çağdaşlığı bu anlamda almak gerekir. Yaşamı, geleneksel olan ölçütlerle ya da modern ve çağdaş öl-

çütlerle kurmak/düzenlemek arasında ki farklar son derece çarpıcıdır. Modern olarak nitelenen araç gereçlerin kullanımı, bilimin sonucu olarak beliren teknolojinin günlük yaşamda ağırlıklı olarak yerini alması, bir insanı, “modern kişi” durumuna ya da bir toplumu “modern toplum” durumuna getiremez. Çünkü İoanna Kuçuradi’nin de dediği gibi, <<Çıkar çarkları da bilgiyle ve “bilim”le dönüyor dünyamızda; ama değer bilgisi yok sayılarak, önce kendi çıkarımızı içgüdüsel olarak korumamız öğretilir bizlere; sonra da bu çıkarlarımızı korurken, “başkalarını zarar vermememiz” gerektiği söylenir. Sanki olabilmemiş gibi!... En ustaca sömürüler de, başkalarının durumlarını doğru saptamak ve açıklamakla yapılıyor: bilgiler toplanıyor, hesaplar yapılıyor bunun için; ve en “başarılı” bencil çıkar savaşları bilgisayarlarla veriliyor çağımızda>>>(3). Günümüzde bilerek ya da çoğu zaman üzerinde ayrıntılı bir biçimde durulmadığı için, bir anlamda bilmeyerek çarpıtılan bir kavram olarak karşımıza çıkan modernliği yeniden yorumlamak gerekiyor. Teknik araç-gereç kullanımını modernliğin onsuз olunmaz koşulları arasına yerleştirmek son derece sığ bir bakıştır. Moderni belki de özgül ayrımlarıyla anlamanın yolu, onu o olmayandan, örneğin geleneksel olandan ya da Anthony Giddens’in deyişiyle, “modern-öncesi”yle “modern” olanı birbirinden ayırmaktan geçer denebilir. Modernliğin Sonuçları adlı kitabında “Modern-öncesi”yle “modern” olanı, “güven ortamı” ve “risk

(3) a.g.y. s. 111.

2 Bkz. İoanna Kuçuradi, Etik, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefesi ya da Simurg Dizisi, (İkinci Baskı), Ankara 1996.

ortamı” bağlamında karşılaştıran A. Giddens şu sonuçlara varır özet olarak: “Modern-öncesi”nin genel bağlamı, bölgeselleşmiş güvenin baskın rolüdür. Toplumsal bağları istikrarlı kılma da akrabalık ilişkileri araç olarak kullanılır. Yerel topluluk, bireylere tanıdık bir ortam sağlar. Dinsel kozmolojiler, bireylerin olup bitenlere ilişkin başlıca açıklama yolları olarak görünür. Gelenek, bugün ile geleceği bağlantılandıran bir yoldur. İşte bütün bu öğeler, geleneksel yapıların egemen olduğu toplumların güven ortamını sağlayan araçlardır. Yine aynı yazara göre, “modern” kültürdeki ya da yaşama biçimindeki güven ortamını sağlayan etmenler arasında kişisel ilişkiler, soyut sistemler, geçmişle geleceği bağlantılandırmada da geleceğe yönelik düşünce tarzları yer alır. Her iki kültürel yapıyı “risk ortamı” bakımından da karşılaştıran yazar şu sonuçlara varır: “Modern-öncesi”nde bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı, iklimin güvenilmezliği, sel baskınları v.b. gibi doğal nitelikli tehditler ve tehlikeler; yağmacı ordular, yerel beyler, haydutlar ve hırsızlardan kaynaklanan insan şiddeti tehdidi ya da dinsel kayırılma-dan yoksun kalma, kötü bir büyüün etkisine girme gibi riskler söz konusudur. “Modern” kültürde yer alan “risk ortamı” ise modernliğin düşünsel işleyişindeki tehditler, savaşın endüstrileşmesinden kaynaklanan insan şiddeti tehdidi ve modern yaşamın getirdiği kişisel anlamsızlık tehdididir<sup>(4)</sup>. Burada yer alan belirlemeler ışığında günü-

müz toplumlarına baktığımızda, modern olan ile olmayanı ayırt etmenin ne denli incelikli düşünme ve çözümleme biçimlerine bağlı olduğunu anlamak mümkün gibi görünmektedir. Ayrıca ayrıntılı çözümleyici yaklaşımlar bizi, sıradan değerlendirme kalıplarına bağlı kalmama konusunda uyarmaktadır. Bu bağlamda üstelik, modern olanı yeniden sorgulamak gerekmektedir. Modern olanı salt araçsallık düzleminde görmenin sakıncaları üzerinde de ayrıca durmak gerekmektedir.

Alain Touraine’in *Modernliğin Eleştirisi* adlı yapıtı bu bakımdan bizler için son derece uyarıcıdır. Yazar kapsamlı çalışmasında modernliği sorgular ve yeni yaklaşımlarla modernliği yeniden tanımlama, belirleme demesine girişir. Yapıtın ilk bölümünde yer alan şu düşünce okuyucular için son derece uyarıcıdır: <<Modern toplumdan söz edebilmek için bilimin teknolojik uygulamalarının olması yeterli değildir. Buna ek olarak entelektüel etkinliğin siyasal propagandalar ya da dinsel inançlardan korunması, yasaların tarafsızlığının kişileri torpile, adam kayırmaya, particiliğe ve yolsuzluklara karşı koruması, kamu ve özel yönetimlerin kişisel bir iktidarın aracı haline gelmemesi, tıpkı kişisel servetlerle devletin ya da işletmelerin bütçelerinin birbirinden ayrı tutulması gibi özel yaşamla kamu yaşamının da birbirinden ayrılması gerekmektedir.>><sup>(5)</sup>

Buradan da anlaşıldığı gibi, konumuzla olan bağlantının ışığında, “yol-

suzluk” kavramı modern yapılanmalarda belli bir imlemi (referans noktası) olan bir kavramdır. Modern olmayan, geleneksel ilişkilerin, yaşam biçimlerinin geçerli olduğu ortamlarda ya “yolsuzluk” diye bir belirleme sözü konusu değildir ya da olsa olsa böyle belirlemeler, bu türden nitelemeler, nesnel dayanaktan yoksundur; büyük ölçüde iktidarı tek başına ya da bir grup adına elinde bulunduranın öznel yaşama kurallarına göre değerlendirilen, içi doldurulan bir kavramdır. Çok sonraki zaman kesitlerinde “yolsuzluk” diye görülebilecek bu kavram ve ad altında yapılabilecek değerlendirmeler, tam tersine yönetimi elinde bulunduranların doğal hakkı olarak görülebilir. Ancak iktidarların kimi zaman zorla el değiştirmesinde, büyük çıkar çatışmalarının oluşması halinde “yolsuzluk” gibi bir kavrama başvurulabilir. Ama bu durumda toplumun büyük çoğunluğu, daha baştan yönlendirilmektedir; sağlıklı değerlendirmeler böyle bir ortamda hiçbir şekilde söz konusu değildir.

Yolsuzluk bir varolan olarak öteden beri var kuşkusuz ama onun olgusallaştırılması, farkına varılması bir bakıma adının konulması ne denli yaygın olduğunun anlaşılması, ancak bireylerin kişi ve yurttaş olarak ortaya çıkmalarıyla mümkün olmuştur denebilir. Varılan bu nokta şöyle özetlenebilir: Yolsuzluk varoluşça, yapıcı, geleneksel formların bir ürünü; ancak salt o yapı içinde kalındığında son derece olağan bir durum. Ne zaman ki geleneksel formlar aşınmaya ve aşılmaya başlanıyor, özellikle gittikçe “siville-

şen” bir devlet yapısı oluşmaya başlıyor, işte o zaman, vaktiyle olağan sayılan durumlar yeni kavramlarla ve terimlerle açıklanmaya başlanıyor: artık kimi eylemler “yolsuzluk” olarak niteleniyor. Oysa salt varoluş bakımından, olgusal düzlemde bir farklılık yok; ama asıl değişim kavram planında, düşünsel düzlemde gerçekleşiyor. Öyleyse bir şeyin varolması ile o varolanın bilinmesini, anlaşılmasını; bu düzlem farkını iyice açığa çıkarmak gerekiyor. Kuşkusuz en büyük sorun da, olup biteni yeni kavramsal yapılarla gün ışığına çıkaran, ama öte yandan da alışılmış kalıpların dışına çıkmakta direnen toplumsal yapılarda yaşanıyor: bireylerin büyük çoğunluğunun ve yöneticilerin henüz kişi ve yurttaş aşamasına gerçekten yükselmediği toplumlarda yaşanıyor.

Bireyin, kişiye ve yurttaş dönüşmesi gerekiyor; bu dönüşmede bir bakıma lokomotif, kurumlar özellikle de eğitim kurumu; ama öte yandan da böyle bir eğitim kurumunun ayakta kalmasını sağlayacak olan yine devlet adını alan yasal örgüttür. Öte yandan devleti de dönüştüren gerçek anlamda kişiler, yurttaşlar: karşılıklı etki çok açık bir biçimde kendini gösteriyor. Yeniden yapılandırılan modern ilişkiler ortamında insan; birey, kişi aşamalarını da içselleştirerek yurttaş düzeyine ulaşabilir. Yine böyle bir ortamda, gelenek-görenek bağlarının yerini, tarafsız yasalar toplamının oluşturduğu hukuk dizgesi alır. Devlet adını alan örgütlenme, yasama ve yürütme gücüyle her bireyine -artık burada yurttaş kavramı söz konusudur- eşit uzaklıkta-

4 Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 199, s. 93.

5 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 24.

dır. Yurttaşların birey olarak sahip olduğu “bireysel özellikler”, toplumsal örgütlenmede ölçü olarak alınmamaktadır; gerçekten de bu anlamda devlet “nötr” bir yapı durumundadır. Böyle bir örgütlenme içinde de yurttaş aşamasına yükselmiş olan birey, örgütlenmenin gerçek bir üyesi ve asıl taşıyıcısı olarak, bireysel özelliklerini, bireysel çıkarlarını, grup çıkarlarını, tutum belirlemelerinde tek ölçüt olarak almayacaktır.

Kişiye ve yurttaşa dönüştürülecek olan bireye verilecek eğitimde, kısa erimli bireysel ya da grupsal yarar,

hatta çıkar sağlamaların, önünde sonunda o bireye ve tümüyle topluma zarar verecek şekilde sonuçlanacağını göstermek temel ilke olmalıdır. Bireylere, kendi bireysel eksenlerinden çıkmanın, çıkabilmenin son derece olağan bir durum olduğu gösterilmelidir. Hiç kuşkusuz, bu, her şeyden önce örnek tutumlar sergilemekle olacaktır; toplumda yönetici durumunda olanlara büyük iş düşmektedir. Günümüzde katı hiyerarşiler yok gibi görünüyor bir bakıma; ama ne olursa olsun, önce yöneticiler, modernliği ve çağdaşlığı hayata geçirme şansı olan “kişi” ve